

Demokratisk medborgerskap.

Teorier om medborgerskap er knyttet til ideer om demokrati og retten til politisk deltakelse. Dette prosjektet tenkes som en diskusjon av politisk filosofiske oppfatninger om hva demokratisk medborgerskap er, og bør være, i et pluralistisk multikulturelt samfunn.¹ Prosjektet er tenkt under delprosjektet "Citizenship" under prosjektet Citizenship, Encounter and Place Enactment.

Et viktig teoretisk grunnlag for teorier om medborgerskap finner vi hos T.H Marshall som studerer medborgerskap som inklusjon i samfunnet gjennom sivile, sosiale og politiske retter. Han studerer framveksten av det moderne medborgerskapet gjennom den moderne velferdstatens utvikling.² Marshall oppfatter medborgerskapet som en status som tilkjenner alle legale medlemmer av et politisk felleskap et sett retter som er institusjonalisert av en felles lov. Dette skal i sin tur legge grunnlaget for borgernes felles politiske identitet og lojaliteten (Benhabib, 2004).

Den klassiske forståelsen av medborgerskap har fått kritikk både for å være et maskulint prosjekt, og for å ikke inkludere minoriteter og marginaliserte grupper. Marshall var for eksempel primært opptatt av å inkludere arbeiderklassen, nærmere bestemt den mannlige arbeidstyrken, mens det ubetalte arbeidet som tradisjonelt er utført av kvinner ikke ble betraktet som arbeid som var med på å opprettholde samfunnet (Kymlica og Norman, 1994). Den klassiske forståelsen av medborgerskap er også kritisert for å ikke imøtekomme situasjonen i et moderne pluralistisk og multikulturelt samfunn. Et medborgerskapsbegrep som for ensidig fokuserer på rettigheter med formål om å inkludere sosioøkonomiske marginaliserte grupper fanger ikke opp de som er kulturelt marginalisert og undertrykt. For

¹ Jeg bruker begrepet medborgerskap på samme måte som det engelske begrepet "citizenship". Vi kan skille mellom to betydninger av "citizenship". For det første brukes det som et juridisk begrep, analogt til statsvitenskap. For det andre brukes det med referanse til borgernes deltakelse, verdier og tilhørighet til et politisk samfunn (Brockman 2002, Strømsnes, 2002). Spørsmål om medborgerskap er altså mer enn et spørsmål om statsborgerskap.

² Marshall knytter framveksten av borgelige retter til det 18. århundre, politiske retter til det 19. århundre og sosiale retter til det 20. århundre.

svake mekanismer for inklusjon, eller for svakt medborgerskap kan føre til en inndeling av første og annen rangs borgere noe for eksempel Taylor, Kymlica, Fraser med flere peker på når de etterlyser en politikk der individet eller grupper anerkjennes for kulturell identitet. Disse argumenterer på ulike måter for at realisering av demokratisk medborgerskap ikke bare krever omfordeling av retter og sosiale goder, men også anerkjennelse av identitet.

Diskusjoner om medborgerskap reiser spørsmål som har å gjøre med demokrati, samfunnsdeltakelse og rettferdighet. Et samfunn som ikke opererer med en inkluderende oppfatning om medborgerskap vil heller ikke være et demokrati (Barry, 2001). Like retter og lik mulighet til deltagelse er grunntanken i moderne demokratier. Politisk medborgerskap handler om borgernes rett til å benytte seg av de legitime maktkanalene som fins i samfunnet for å få innflytelse over de beslutningene som angår dem selv. Et velfungerende demokrati forutsetter at samfunnsmedlemmene deltar aktivt i samfunnslivet. Når vi diskuterer problemer angående medborgerskap diskuterer vi samtidig grunnleggende politisk filosofiske spørsmål om legitim politisk makt og hva vi forstår med et inkluderende demokrati. Dette prosjektet er en diskusjon av noen av de sentrale politisk - filosofiske grunnlagsproblemene som vi finner i diskusjoner om medborgerskap. Begrepet medborgerskap omfatter som sagt både samfunnsmedlemmenes legale status som statsborgere i et politisk samfunn og deres identitet og tilhørighet til dette samfunnet. Det er i tillegg et relasjonelt begrep fordi det angir idealer for hvordan borgerne skal forholde seg til hverandre, og for hvordan forholdet mellom samfunnsmedlemmene og de politiske myndighetene skal være (Strømsnes, 2003). De rettene og frihetene som tilskrives samfunnsborgerne som rettssubjekt ligger til grunn for de kravene ethvert samfunnsmedlem legitimt kan stille til myndighetene sine. Studier av medborgerskap være både deskriptive og normative. De kan både handle om å kartlegge borgernes faktiske politiske deltagelse i et aktuelt samfunn, og om å undersøke og utarbeide de betingelsene som må være oppfylt for å realisere likeverd, inklusjon og like muligheter til å uttrykke sitt medborgerskap. Dette prosjektet vil være en normativ analyse av demokratisk medborgerskap. Jeg spør hvordan vi kan tenke medborgerskap på en slik måte at vi sikrer borgerne like muligheter til samfunnsdeltakelse politisk innflytelse. Tilnærmingen min er i hovedsak teoretisk, men jeg vil også diskutere de teoretiske perspektivene i lys av praktisk politisk tenkning og praksis. For eksempel lys av norsk innvandrings og integreringspolitikk og lov om statsborgerskap.

Prosjektet er tenkt i to hoveddeler. Den første delen er en diskusjon av betydningen av, og forholdet mellom, rettighetsdimensjonen og tilhørighetsdimensjonen ved medborgerskapsbegrepet. Den andre delen er en diskusjon av hvorvidt anerkjennelse av kulturell identitet er et legitimt rettferdighetskrav.

1. Medborgerskap som retter og sosial tilhørighet

Forenklet kan vi skille mellom to dimensjoner ved medborgerskapet. På den ene siden er det en legal status definert av visse retter og plikter, på den andre siden brukes det som betegnelse på sosiale og kulturell identitet (Brockman, Strømnes 2002, Kymlica og Nordmann, 1994). Som juridisk begrep brukes det analogt med statsborgerskap. Individet inkluderes i medborgerskapet ved å bli tilkjent borgelige, politiske og sosiale retter. Statsborgerskapet er tradisjonelt knyttet til nasjonalstaten. Utviklingen har imidlertid gått i retning av at statsborgerskap har fått mindre å si for individets retter og plikter i samfunnet. I Norge knyttes flere retter som tidligere var knyttet til statsborgerskapet til andre ting for eksempel opphold og arbeidstillatelse. Det betyr at spørsmålet om medborgerskap ikke nødvendigvis er det samme som spørsmål om statsborgerskap. I den liberalistiske politiske teorien legges det ofte mest vekt på å forstå medborgerskap i kraft av retter. I Jon Rawls sin politiske liberalisme er borgeren primært forstått som rettssubjekt. Borgerne i Rawls teori er politiske personer som har visse grunnleggende friheter og rettigheter og som er villige til å samarbeide med andre om en felles politisk rettferdighetsoppfatning (Rawls, 1993). Samfunnsmedlemmenes kulturelle og sosiale identitet inngår ikke i hans forståelse av politiske personer.

Som kulturell og sosial identitet betyr medborgerskap å identifisere seg med et politisk samfunn. Denne betydningen av medborgerskapet er mer uklart og diffust enn rettighetsdimensjonen. Den peker på de substansielle og de kvalitative sidene ved samfunnsmedlemskapet (Brockman, 2002). Den dimensjonen står sentralt i den republikanske, eller kommunitaristiske tradisjonen i politisk teori. Her er også deltakerperspektivet sentralt. Medborgerskap oppfattes som en prosess, eller en aktivitet, der samfunnsmedlemmene i felleskap realiserer kollektive goder. Innenfor slike tradisjoner argumenteres det for at det er viktig å opprettholde visse felles verdier og "borgelige dygder" for å bevare stabilitet i et bestemt politisk samfunn. Statsborgerskapet skal også ha en integrerende og sosialiserende effekt. Den offisielle politikken i Norge er at en søknad om norsk statsborgerskap skal forstås som et ønske og vilje til å slutte opp om det norske

fellesskapets verdier og spilleregler.³ Globalisering, økt migrasjon og pluralisme utfordrer den republikanske forståelsen av medborgerskap. Medlemmene i moderne pluralistiske samfunn har ofte ulike og motstridene verdier og oppfatninger om det gode. De har ikke en utpreget felles identitet og føler lojalitet til flere samfunn/ stater enn den de bor i. Statsborgerskap har ikke nødvendigvis den samme inkluderende og identitetskapende funksjonen som det tradisjonelt forutsettes at det har.

I denne delen vil jeg analysere betydningsinnholdet og forbindelsen mellom de to dimensjonene ved medborgerskap. Grunnideen er at demokratisk medborgerskap og statsborgerskap både handler om fordeling av grunnleggende retter og plikter, og identitet og tilhørighet. Statsborgerskapet er tenkt som noe mer enn samfunnskontrakt inngått mellom borgere og staten som spesifiserer de rettene og pliktene borgeren har. Vi kan imidlertid ikke forutsette at samfunnsmedlemmene kan forenes gjennom felles verdier, eller en kollektiv oppfatning om det gode. Som John Rawls sier er det ikke mulig å basere politikken på ett bestemt verdisystem uten å bruke undertrykkende politisk makt (Rawls, 1993). Rawls politisk liberalistiske begrep om borgeren er konstruert nettopp for å imøtekomme en situasjon der samfunnsmedlemmene har ulike verdier, preferanser og trosoppfatninger. Han mener problemet kan løses ved å etablere et borgerbegrep og et begrep om offentlig diskusjon som er begrenset til å omhandle de rettene og godene borgerne har felles interesse av å få realisert. Rawls advarer mot å knytte borgerbegrepet til identitet, verdier og oppfatninger om det gode både fordi det ikke er mulig å etablere felles politiske retningslinjer på grunnlag av dette, og fordi individets status som politisk borger ikke skal påvirkes av hennes religion, livssyn eller kulturelle identitet.

Jeg vil vise at det kan være en konflikt, eller spenning, mellom de to dimensjonene ved medborgerskapet. En oppfatning om medborgerskap som for ensidig fokuserer på lik fordeling av retter, friheter og formel sjanselighet kan undervurdere betydningen av de kulturelle og symbolske mekanismene for sosial og politisk inklusjon og eksklusjon. En oppfatning om medborgerskap som for ensidig fokuserer på tilhørighet og kollektiv identitet forutsetter at samfunnsmedlemmene faktisk deler grunnleggende substansielle verdier, noe som ikke er tilfelle i pluralistiske samfunn. Faren med et slikt perspektiv er at majoritetskulturen blir den kulturen som anerkjennes som politisk relevant og at

³ Ot. Prp.nr. 41. Om lov om norsk statsborgerskap, 2004 – 2005, 24.

minoritetskulturers perspektiver ikke blir være premissleverandører i offentlig debatt. Konflikten mellom et rettighetsperspektiv og tilhørighetsperspektiv skal ikke nødvendigvis løses. Poenget er å reformulere medborgerskapsbegrepet slik at spenningen mellom disse to dimensjonene kan informere hverandre i forsøket på å finne ut hva som best realiserer likeverd og muligheter for samfunnsdeltakelse. Spørsmål som vil stå sentralt i denne delen om ideer om felles nasjonal identitet og verdier er nødvendig for å reproducere en demokratisk kultur og for å skape stabilitet eller om det er tilstrekkelig at samfunnsmedlemmene gir sin tilslutning til et minimum av politiske samarbeidsregler? Er det mulig å knytte medborgerskap og statsborgerskap til identitet, kollektive verdier og lojalitet i en tid hvor vi har et mangfold av identiteter og verdier som har krav på anerkjennelse og hvor borgernes lojalitet ikke nødvendigvis bare er knyttet til ett politisk samfunn?

Jeg vil diskutere disse spørsmålene i lys av en forståelse av medborgerskap som deltakelse. Mange vil hevde at et deltakerperspektiv ikke vil kunne fungere for pluralistiske samfunn fordi det forutsetter at samfunnsmedlemmene har relativt like verdier og at de forstår politisk samarbeid som en felles realisering av kollektive goder. John Rawls hevder at det verken er mulig eller ønskelig å tilskrive medlemmene av et moderne pluralistisk demokrati felles verdier og en kollektiv identitet i dyp forstand. Han mener det er tilstrekkelig at borgerne gjensidig anerkjenner hverandre for å ha krav på de samme grunnleggende rettene og et minimum av de grunnleggende goder, eller flerbruksmidlene de trenger for å realisere seg som fullverdige samfunnsmedlemmer (Rawls, 1993). Jürgen Habermas vil ivareta deltakerperspektivet uten å måtte forutsette at borgerne har en felles identitet. Borgerne må imidlertid ha et felles prosjekt som går ut på at de vil realisere et samfunn der de kan realisere sin demokratiske rett til deltakelse. Han mener problemet med Rawls politiske liberalisme er at han prioriterer personlig autonomi (negativ frihet) på bekostning av offentlig autonomi (positiv frihet). Rawls er primært opptatt av å begrunne et rettferdighetsbegrep som kan ligge til grunn for stabilitet og toleranse. Derfor bygger han på et begrep om borgeren som er begrenset til de rettene og politiske egenskapene de har felles. Habermas mener at dette fører til en oppfatning av rettferdighet som legger hovedvekten på at borgerne skal ha en lik pakke av personlige friheter. Det betyr at de skal sikres muligheten til å ha sine egne oppfatninger om det gode uavhengig av politisk makt. Spørsmålet om identitet og verdier skyves over i den ikke-politiske sfæren i samfunnet. Dette fører, i følge Habermas, til at Rawls ikke gir politiske friheter den samme statusen som personlige friheter. Sagt på en annen måte; Rawls

prioriterer privat autonomi på bekostning av politisk autonomi. Posisjonen hans ender dermed opp med et demokratisk underskudd. Den blir med andre ord mer liberal enn demokratisk. En av grunnene til at Rawls er tenger mot å prioritere personlig autonomi på bekostning av offentlig autonomi, og dermed mot å undervurdere deltakelse som nødvendig for å opprettholde demokratiet, er at han vil unngå å forutsette en oppfatning om samfunnet som felleskap der medlemmene er forent gjennom felles verdier. Jeg vil diskutere om identitetsdimensjonen ved medborgerskapsbegrepet kan få et nytt innhold ved å knytte det til ideer om deliberativt demokrati. Det fins flere modeller og teorier om deliberativt demokrati, men felles for dem alle er at demokratiske beslutninger betraktes som legitime i den grad de er et resultat av en forhandlingsprosess som borgeren selv har vært med på. Alle har lik rett til å delta, alle kan foreslå emner til debatt, alle stemmer skal telle likt og synspunktene skal vektlegges like mye. Dette forutsetter argumentene fremføres innefor rammen av det som betraktes som felles politiske spilleregler eller felles oppfatning om hva som er rimelig og rasjonelt innefor demokratiets rammer. Idealet er at deliberasjonen skal føre fram til beslutninger som best realiserer de berørtes interesser (Cohen, 1999, Benhabib, 2002). For å realisere dette idealet må vi ha lover og institusjoner som beskytter borgernes rettigheter og like muligheter for deltakelse.

2. Rettferdighet og spørsmål om anerkjennelse

I prosjektets andre del vil jeg diskutere spørsmålet om anerkjennelse. Når vi diskuterer forutsetningene for et deliberativt demokrati blir spørsmålet om anerkjennelse sentralt. Manglende anerkjennelse kan skape ulikheter både med hensyn til fordelig av goder og resurser og med hensyn til deres mulighet til å realisere seg selv som deltakere i den offentlige debatten.

En realisering av like muligheter til samfunnsdeltakelse forutsetter at samfunnsmedlemmene blir anerkjent som likeverdige deltakere. Mangel på anerkjennelse kan skape urettmessig asymmetri og ulikhet når det gjelder hvem som deltar og hvem som leverer premisser i offentlig diskusjon. Et grunnprinsipp i demokratisk tenkning er at alle individer har krav på anerkjennelse for deres unike identitet som menneske, uavhengig av egenskaper som rase, etnisitet klasse, kjønn, seksuell legning. Et annet viktig prinsipp er toleranse. Dette innebærer respekt og anerkjennelse for individer og gruppers livssyn, praksiser, kulturelle og sosiale identitet og verdier. Charles Taylor hevder at en rekke moderne politiske krav er krav om anerkjennelse. Kravene er knyttet til at man tilhører en gruppe som har visse verdier som

utgjør en viktig del av gruppens identitet. Borgerne kan derfor ikke bare stille politiske krav om anerkjennelse for sin verdighet, men også for sin unike identitet og forskjellighet. Kravet om anerkjennelse for forskjellighet begrunnes i to etiske idealer som kjennetegner moderniteten, verdighetsidealet og autensitetsidealet (Taylor, 1995). Dette kravet kan imøtekommes ved å tilkjenne bestemte grupper særretter, eller grupperetter som har formål å beskytte kulturell identitet. Liberalistisk teori er kritisert for å ikke innfri kravet om å respektere forskjellighet fordi hovedvekten legges på at borgerne skal anerkjennes for deres verdighet (Taylor 1995, Benhabib, 1992, Kymlica 1995). Taylors bygger på hegelianske grunninnsikter om at identiteten skapes gjennom dialog og de andres anerkjennelse. Mangel på anerkjennelse fører til at folk utvikler nedverdiggende og stereotype bilder av seg selv. Historien gir oss en rekke eksempel på at minoriteter adopterer majoritetens nedverdiggende oppfatninger om seg selv (Taylor 1995) Dette skaper i sin tur asymmetri med hensyn til fordelingen av både av makt og innflytelse og av muligheter og sosiale og økonomiske goder blant befolkningen. Det er vanskelig å være uenig i at selvet er språklig og sosialt konstituert, og at det skapes i dialognettverk med andre personer. Spørsmålet er imidlertid hvordan vi kan slutte fra en teori om identitet og selvutvikling til en oppfatning om at anerkjennelse er et legitimt rettferdighetskrav. Seyla Benhabib argumenterer for at Taylors teori primært er en teori om selvets ontologi, og at den dermed ikke er i stand til å begrunne at anerkjennelse som et legitimt politisk krav. Hun spør for eksempel hvordan vi skal skille mellom hvilke kommunikasjonsnettverk og kollektive livsformer som skal anerkjennes. I tillegg kan det ofte oppstå konflikt mellom kollektivs krav på beskyttelse av kulturell identitet og andre liberale verdier som respekt for enkeltindividets frihet og rett til å skape sitt eget liv og sine egne oppfatninger (Benhabib, 2002, Okin, 1999).

Kymlica gir et liberalistisk forsvar for særretter. Han tar utgangspunkt i liberalismens ide om autonomi som sier at alle har rett til å formulere egne formål og ta valg i tråd med sine egne overbevisninger (Kymlica 1995). Han bygger blant annet på Rawls ide om primærgoder. Rawls argumenterer for ett sett rettferdighetsprinsipper som skal sikre alle samfunnsmedlemmene et tilfredstillende nivå av de godene han anser for nødvendig for å realisere seg som en fullverdig deltaker i samfunnet. Ett av disse godene er selvrespekt (Kymlica, 1989). Kymlica mener at dersom selvrespekt skal realiseres må individet ha tilgang en trygg sosio - etisk kultur som både setter individet i stand til å ta valg, og som gjør disse valgene meningsfulle for dem (Kymlica, 1989, 1995). Kulturelle minoriteter kan trenge særlige kollektive retter for å beskytte individets rett til en rik og trygg kulturell struktur. Når

han snakker om kultur mener han et folk eller nasjon som er et mer eller mindre institusjonalisert felleskap som har tilhørighet til et bestemt territorium og som har et felles språk. Urbefolkninger vil være en slik gruppe. Innvandrere faller utenfor denne gruppen. Her vil det være interessant å diskutere om de argumentene han bruker for å begrunne nasjonale minoriteters krav på særretter ikke også vil føre til at andre grupper kan kreve særretter på samme grunnlag (Benhabib, 2002). Her tenker jeg spesielt det argumentet som går ut på at alle har krav på tilgang til en trygg kultur som gjør individet i stand til å realisere sin kultur.

Kymlica understreker at grupperettene, eller særettene ikke skal kunne brukes til å beskytte kulturers kontroll over egne medlemmer, men til å beskytte kulturelle strukturer mot majoritetskulturen. Likevel er det flere som har uttrykt bekymring for at retter som har som formål og beskytte kulturell identitet implisitt vil bidra til å beskytte kulturelle praksiser og oppfatninger som bidrar til å begrense enkeltindividers frihet (Okin, 1999, Benhabib 2002)

I denne delen vil jeg diskutere spørsmålet om hvorvidt anerkjennelse er rettferdighetsrelevant, og på hvilken måte det er det. Et viktig spørsmål i denne sammenhengen er hvordan vi kan ivareta kravet om anerkjennelse og samtidig beskytte enkeltindividets rett til både å være medlem av en kultur, bryte med en kultur og beskyttes fra kulturelle praksiser og skikker. Dette er sentrale spørsmål både i den teoretiske og praktiske politiske diskusjonen om forholdet mellom for eksempel likestilling mellom kjønnene og multikulturalisme. Susan Moller Okin argumenterer for at grupperetter implisitt vil bidra til å legitimere kulturers og familiens kontroll over kvinner (Okin 1999). Seyla Benhabib advarer mot å knytte retter til kulturelle verdier, identitet og tilhørighet. Argumentet er at dette kan bryte med individets frihet til å både å identifisere seg og ikke identifisere seg med en kultur og at et slikt perspektiv overser det at kulturer er noe som deltakerne hele tiden forhandler om og som endrer seg i møtet med andre kulturer (Benhabib, 2002). I denne diskusjonen vil jeg studere noen av de klassiske argumentene for en anerkjennelsespolitikk presentert av for eksempel Charles Taylor, Will Kymlica, Iris Marion Young, Nancy Fraser og Axel Honneth. Jeg vil gjøre en studie av disse argumentene for å se hvordan kravet om anerkjennelse er relevant i forhold til diskusjonen om betingelsene for å realisere like muligheter til deltakelse (deliberativt demokrati). For å gjøre dette blir det viktig å etablere kriter for når anerkjennelse er et rettferdighetskrav, og når dette kravet kan være i konflikt med andre rettferdighetskrav. Frasers diskusjon av forholdet mellom anerkjennelse og omfordeling vil stå sentralt i denne diskusjonen. Fraser hevder at omfordeling og anerkjennelse er to rettferdighetskrav som er

innbyrdes forbundet. Disse to kravene er likevel forskjellige, det ene kravet kan ikke reduseres til det andre. De peker tilbake på to former for urettferdighet som må løses på forskjellige måter. Omfordelingskrav peker tilbake på sosial og materiell urettferdighet som må løses ved omfordeling av goder og økonomisk omstrukturering. Anerkjennelseskraav peker tilbake på en type urettferdighet som har røtter i kultur, symboler og tradisjonelle fortolkningstradisjoner. Denne formen for urettferdighet må løses ved kulturell og symbolsk endring. Fraser oppfatter en rettferdig sosial ording som en situasjon der alle har mulighet til å delta (parity of participation). Dette krever både kulturell og økonomisk omstrukturering. Omfordeling angår de objektive betingelsene for deltakelse, mens krav om anerkjennelse peker på intersubjektive betingelser for deltakelse.

Vi har sett at Habermas kritiserer Rawls for å betrakte politisk frihet (frihet til deltakelse) som instrument for personlig frihet. Ett av argumentene for dette er at han begrenser rettferdighetsspørsmål til å handle om fordelingsspørsmål. Det kan imidlertid være grunn til å spørre om Frasers ender opp med å gjøre fordelingsspørsmål relevant for rettferdighet bare i den grad de angår deltakelse. Utfordringen blir å finne fram til en måte å forstå demokratisk medborgerskap på som likestiller privat og offentlig autonomi.

De problemstillingene jeg vil diskutere i dette prosjektet vil bygge videre på ting jeg har arbeidet med i dr. art avhandling "Rom for rettferdighet", og i forskningsprosjektet "Når kvinner krysser grenser" som er et samarbeid mellom UITØ (filosofi, sosiologi og planlegging) og Norut samfunnsforskning.

Referanser

Barry, Brian(2001), *Culture and Equality*, Polity Press.

Benhabib, Seyla (1992), *Situating the Self*, Polity Press, Oxford

Benhabib, Seyla (2002), *The Claim of Culture, Equality and Diversity in the Global Era*, Princeton University Press, Princeton and Oxford

Benhabib, Seyla (1994), *The Rights of Other, Aliens, Residents and Citizen*, Cambridge University Press

Brockman, Grete; Tordis Borkrevink og Jon Rogstad Jon (2001) *Sand i Maskineriet*. Makt og demokratiutredningen 1998-2003. Oslo: Gyldendal akademisk

Bohman, James (1999), *Deliberative democracy and Effective Social Freedom: Capabilities, Resources and Opportunity*, *Deliberative democracy*, James Bohman and William Rehg (ed), The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

Cohen, Joshua (1999), "Deliberation and Democratic Legitimacy", *Deliberative Democracy - Essays on Reason and Politics*, James Bohman and William Rehg (ed), Mit Press

Fraser, Nancy (1989) "From Redistribution to Recognition." In Cynthia Willet (ed), *Theorizing Multiculturalism*. New York: Blackwell

Habermas, Jürgen (1998), *The Inclusion of the Other*, Polity Press, Blackwell Publisher, Great Britain.

Kymlicka, Will (1989), *Liberalism, Community and Culture*, Oxford University Press, Clarendon Press, United States

Kymlicka, Will (1995), *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford, Clarendon Press.

Kymlicka, Will and Nordman, Wayne (1994), "Return to the Citizen: A survey of recent Work on Citizenship Theory", *Ethics*, Vol. 104, No. 2 (jan)

Marshall, T.H. (1950) *Citizenship and social Class*. Cambridge: Cambridge University Press

Okin, Susan Moller (1999) "Is Multiculturalism bad for Women?", *Is Multiculturalism Bad for Women*, Joshua Cohen, Matthew Howard and Martha Nussbaum (ed), Princeton University Press, Princeton, New Jersey

Ot. Prp.nr. 41. Om lov om norsk statsborgerskap, 2004 – 2005, 24.

Rawls, John (1993), *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York.

Strømsnes, Kristin (2002), *Folkets makt*, medborgerskap, demokrati og deltakelse, Makt og demokratiutredningen, Gyldendal norsk forlag.

Taylor, Charles (1995), "The Politics of Recognition", *Philosophical Argument*, Harvard University Press 1995.

Young, Iris 2000, *Inclusion and Democracy*, Oxford University Press